
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia z Wychowania Muzycznego 1983 z. 6

KRYSTYNA STASIŃSKA

WSP Bydgoszcz

Z BADAŃ NAD FUNKCJAMI PODRĘCZNIKA SZKOLNEGO DO
PRZEDMIOTU "MUZYKA" W KL. I

WSTĘP

Szkoła pretenduje do tego, aby być awangardą kształtującej się współczesności. Dotyczy to zarówno celów naukowo-wychowawczych Szkoły, jak i metod, którymi się posługuje. Rodowód tego założenia obecnie reformowanej szkoły, znajdujemy w sformułowaniu "Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania" / z dnia 15 lipca 1961 r./ "Między procesami rozwijającymi się wśród dorosłego społeczeństwa oraz kształtującymi się w murach szkolnych powinna panować jedność celów przy zrozumiałej różnorodności metod".

Jednym z ważnych wyznaczników tych procesów jest ranga nadawana oświacie i szkole, w związku z aktualnymi przeobrażeniami politycznymi i społecznymi oraz ze zmianami, jakie rodzi rewolucja techniczna.

Spółczesność szybko się przeobrażająca i nadrabiająca zaniechania pragnie swą młodzież jak najlepiej przygotować do przyszłości. Ważną rolę w tych przemianach pełni oświata i związane z nią szkolnictwo. Podstawą pracy w szkole jest podręcznik. Wydawnictwo podręczników w Polsce ma długie tradycje. Wspomnieć tu można o Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych, które w ciężkich chwilach Rzeczypospolitej wydało 27 nowych podręczników oraz Przepisy dla nauczyciela załączone do tych podręczników jako przewodniki metodyczne¹. Zależność podstawowych założeń podręcznika od zadań i dążeń czasu, w którym powstaje, egzemplifikowaną na przykładzie Komisji Edukacji Narodowej, można udowodnić także w czasie

nam współczesnym.

Po raz pierwszy w Polsce nauczyciele i uczniowie stanęli przed możliwością sprawdzenia tych postulatów, gdyż otrzymali nowe podręczniki do muzyki dla klasy I i wprowadzili je do procesu dydaktycznego. Prawie jednocześnie zostały też podjęte badania naukowe, mające na celu prześledzenie funkcjonowania tych podręczników w procesie nauczania, a także określenie stopnia przydatności w tym procesie.

Niniejsze rozważania są fragmentem szerzej opracowanych badań i przedstawiają jedynie ich założenia metodologiczne.

Mają one odpowiedzieć na pytanie "co i jak badać", postawione przez autora w momencie podjęcia się weryfikacji naukowej nowych podręczników do przedmiotu "muzyka" w kl. I.

Założenia metodologiczne określają hipotezy, problemy badawcze oraz metody badań.

Dopiero jednak po opublikowaniu treści oraz wyników badań teoretycznych i empirycznych można będzie uzyskać pełną i szczegółową charakterystykę poszczególnych funkcji dydaktycznych obydwu podręczników, a także stopnia ich przydatności w procesie dydaktycznym.

1. System dydaktyczny

Podręcznik szkolny jest elementem określonego systemu dydaktyczno-wychowawczego. W zależności od istoty systemu, od jego założeń, podręcznik może pełnić w procesie nauczania mniejszą lub większą rolę.

Jaką rolę ma do spełnienia podręcznik we współczesnym polskim systemie dydaktycznym?

W. Kojs² stwierdza, że "jednoznaczne określenie tej roli jest trudne, zależy bowiem od tego, w jakim kontekście umieścimy tę odpowiedź. Zachodzi więc potrzeba określenia tego kontekstu, to jest określenia pojęcia nowoczesnego systemu dydaktycznego".

Analizę pojęcia systemu dydaktycznego przeprowadziło w naszej literaturze pedagogicznej wielu uczonych, m.in. W. Okoń³, Cz. Kupisiewicz⁴, K. Lech⁵, E. Fleming⁶, H. Muszyński⁷.

Z rozważań wielu autorów wynika, że nowoczesnym systemem dydaktycznym będzie zespół składników obejmujących nauczycieli, uczniów, treści kształcenia i środowiska dydaktyczne. Składniki te oddziałując na siebie wzajemnie, służą osiągnięciu założonych celów kształcenia i wychowania socjalistycznego⁸.

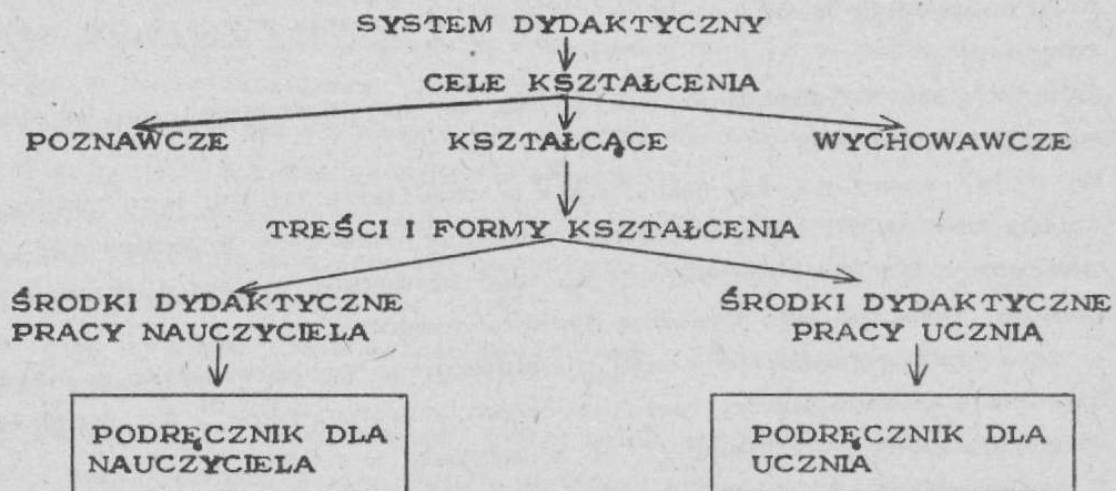
Elementem kierunkowym systemu są cele kształcenia.

Przyjęcie określonych celów kształcenia warunkuje dobór treści kształcenia, środki i formy pracy oraz organizację procesu dydaktycznego.

Współczesny podręcznik szkolny powinien odzwierciedlać postęp dokonany w nauce, ułatwiać nauczycielom dobór metod nauczania dostosowanych do psychiki dziecka, a także powinien w jak największym stopniu odpowiadać potrzebom nauczycieli i uczniów.

W "Założeniach i тезach raportu o stanie oświaty"⁹ czytamy, że podręczniki pozostaną jednym z głównych środków dydaktycznych, trzeba więc będzie włożyć dużo wysiłku w opracowanie podręczników spełniających znacznie lepiej niż dotychczas swoje funkcje. Należy stopniowo dążyć do tego, aby warunkiem opracowania nowoczesnego podręcznika była jego empiryczna weryfikacja. "Trzeba nadać podręcznikom elastyczność i obok stałego materiału podstawowego stosować wymiennosc części zgodnie z postępowaniem wiedzy". Tym postulatem może sprostać podręcznik, w którym przejawia się odpowiednia inwencja w doborze treści, w łączeniu teorii z praktyką, w bogactwie "Otwartych"

sytuacji, które zaciekawiają, pobudzają do samodzielnego myślenia i działania, dając zarazem uczniowi wiele satysfakcji i stwarzając tym samym przesłanki do dalszego wysiłku twórczego.

Jednym ze środków kształcenia jest podręcznik.

Aby umiejscowić podręcznik w systemie dydaktycznym i wykazać jego funkcje, należy rozpatrzyć zależności, jakie zachodzą między nim, a pozostałymi elementami systemu, jak również między nim a pozostałymi środkami kształcenia.

Obecnie funkcjonujący system dydaktyczny, to układ elementów i zależności między nimi, zdeteminowany przez:

- a/ sposób rozumienia przez nauczycieli i uczniów celów i zadań zawartych w dokumentach władz oświatowych /programy nauczania, podręczniki itp./,
- b/ stan wiedzy nauczycieli i uczniów o sposobach i warunkach osiągnięcia tych celów oraz jej stosowanie,
- c/ warunki, w których realizowane są te cele.

2. Cele i treści kształcenia

Można stwierdzić, że nauczanie polega w pewnym sensie na stawianiu przed uczniami określonych zadań oraz na egzekwowaniu przez nauczycieli poprawności wykonania tych zadań.

Chcąc wyznaczyć miejsce podręcznika w procesie nauczania oraz jego

rolę w realizacji zadań nauczyciela i uczniów, należy te zadania przedstawić.

Na temat ogólnych celów i zadań nauczania i wychowania ukazało się w polskiej literaturze pedagogicznej okresu powojennego wiele prac. B. Suchodolski¹⁰ charakteryzuje cele kształcenia i wychowania z punktu widzenia przyszłych potrzeb społeczeństwa, mówiąc o wychowankach... "będzie im potrzebna krytyczna i bystra inteligencja, zdolna rewidować wszelkie zrutynizowane i stereotypowe formy działania; wciąż żywe zainteresowania i zamiłowania, dzięki którym potrafią dotrzymać kroku nowym odkryciom... zdolności, wrażliwość i wyobraźnia pozwalające widzieć rzeczywistość w jej wielu wymiarach odsłaniających pole do inwencji i twórczości".

W. Okoń¹¹ precyzuje cele kształcenia od strony przedmiotowo-osobowościowej jako:

- a/ ogólny rozwój sprawności umysłowej i zdolności poznawczych,
- b/ rozwój zainteresowań twórczych,
- c/ wdrożenie do samokształcenia jako wynik rozwijania zdolności poznawczych i zainteresowań.

Rozważamy, w jakim stopniu ogólne cele nauczania i wychowania znajdują swoje odbicie w programie nauczania przedmiotu "muzyka" w dziesięcioletniej szkole średniej.

"Podstawowym celem muzyki jako przedmiotu nauczania jest przygotowanie do świadomego korzystania z dorobku rodzimej i światowej kultury muzycznej oraz uczestnictwa w życiu muzycznym kraju"¹² - tak formułuje główny cel dydaktyczny przedmiotu "muzyka" nowy program nauczania w zreformowanej szkole średniej. Cel ten jasno precyzuje kształtowanie osobowości muzycznej dziecka przez jego aktywną postawę w różnorodnych kontaktach z muzyką. Proces kształtowania tej osobowości rozumiany jest przez program szeroko i wszechstronnie, a determinuje ją zespół następujących zadań dydaktycznych:

- rozbudzanie zainteresowań muzycznych i kształtowanie pozytywnych motywacji,
- rozwijanie muzykalności i uzdolnień muzycznych,
- kształtowanie elementarnych umiejętności muzycznych,
- doskonalenie dyspozycji poznawczych i zdolności celowego i twórczego działania.

Określone wyżej cele kształcenia i wychowania w dziedzinie muzyki

są celami etapowymi, biorącymi pod uwagę możliwości i potrzeby dziecka w wieku 7 lat.

Uwzględniają one dyskutowane szeroko w kręgach pedagogów zagadnienie występującej u dzieci akceleracji dojrzewania biologicznego i psychicznego, przejawiającej się w szybkim rozwoju intelektualnym, w pewnym stopniu też emocjonalnym i społecznym¹³.

Przyspieszenie rozwoju dziecka, spowodowane m.in. rozwojem nowych gałęzi wiedzy i szeroką popularyzacją osiągnięć naukowych przez środki masowego przekazu, przejawia się wzbogaceniem jego doświadczeń, nasileniem oddziaływań bodźców słuchowo-wzrokowych na jego zmysły, wzbogaceniem wyobrażeń słuchowych, rozbudzeniem zainteresowań, kształtowaniem poglądów i postaw.

Analizując z konieczności tylko wąski zakres nauczania - to jest realizację przedmiotu muzyka w kl. I - należy podkreślić, że nowe treści programowe w pełni uwzględniają z jednej strony nowoczesność i wszechstronność w przekazywaniu i uporządkowaniu wiedzy muzycznej, z drugiej zaś korzystają z doświadczeń dziecka, rozszerzając i kształtując jego zainteresowania i umiejętności. Program przedmiotu "muzyka" zakłada realizację wszystkich celów dydaktycznych poprzez bezpośrednią działalność muzyczną ucznia. Tylko wszechstronna działalność muzyczna i szeroki kontakt z muzyką zapewni każdemu dziecku odnośnię sukcesów w takiej formie działania, jaka jest mu najbliższa i w jakiej przejawia największą aktywność.

Na etapie kl. I główny nacisk kładzie się na kształcenie elementarnej wrażliwości słuchowo-ruchowej, wytworzenie pozytywnych motywacji, wyzwolenie ekspresji i przygotowanie do percepcji muzyki.

Program nauczania przewiduje następujące formy kontaktu z muzyką:

- śpiew i ćwiczenia mowy
- grę na instrumentach
- ruch z muzyką
- elementarne tworzenie muzyki
- słuchanie muzyki.

Proponowane przez program formy działalności muzycznej powinny być ze sobą ściśle zintegrowane. Zadania muzyczne mają bowiem docierać do dzieci w postaci rozmaitych bodźców, co wpływa na pobudzenie aktywności, zainteresowania oraz zapewnia lepsze opanowanie wiedzy muzycznej.

Gwarancją pełnej realizacji zamierzonych celów dydaktycznych jest właściwie przygotowany nauczyciel, w pełni wyposażona pracownia muzyczna oraz właściwe i świadome korzystanie z podręczników szkolnych.

W r. 1978 został zatwierdzony i wprowadzony do użytku szkolnego Elementarz muzyczny dla ucznia kl. I¹⁴.

Jest on pierwszym tego typu podręcznikiem w Polsce.

Treści zawarte w Elementarzu mają ułatwić uczniom przyswojenie i opanowanie określonego zakresu treści programowych.

Należy jednak podkreślić, że Elementarz w swojej koncepcji nie jest - w pełnym znaczeniu słowa - podręcznikiem, lecz jedynie materiałem ćwiczeniowym dla ucznia, ułatwiającym zdobycie pewnych wiadomości, umiejętności i nawyków.

Nie wszystkie działy nauczania są uwzględnione w Elementarzu dla ucznia. Dominują w nim pewne typy ćwiczeń, kształtujących głównie wrażliwość na różnice wysokości dźwięku oraz umożliwiające rozumienie zapisu muzycznego.

Elementarz zawiera też ilustracje przydatne i pomocne dziecku w słuchaniu i tworzeniu muzyki.

Tak więc Elementarz pełni tylko funkcję uzupełniającą, pomocniczą i sprawdzającą kolejne etapy nauczania.

Punktem wyjścia do wprowadzenia każdego nowego problemu jest drugi podręcznik - dla nauczyciela - Przewodnik metodyczny do elementarza muzycznego dla kl. I¹⁵.

Przewodnik jest wyznacznikiem działań dydaktycznych nauczyciela. Zawiera on wszystkie treści nauczania, omawia szczegółowo ćwiczenia dla realizacji poszczególnych form wych. muzycznego, podaje materiał repertuarowy oraz proponuje rozwiązania metodyczne. Liniowy układ programu w Elementarzu ułatwia kształtowanie dyspozycji odtwórczych, twórczych i percepcyjnych równoległe oraz wymaga realizacji określonych zagadnień w odpowiedniej kolejności.

Przewodnik metodyczny proponuje układ działowy, zgodny z koncepcją podręcznika dla nauczyciela, któremu pozostawia się dowolność wyboru środków, metod i repertuaru z poszczególnych działów, dla właściwego zrealizowania problemu muzycznego.

Jednakże dopiero włączenie obydwu podręczników do procesu dydaktycznego gwarantuje pełną realizację treści programowych.

Przedstawione tu poglądy na cele i treści kształcenia sugerują dalsze rozważania na temat podręcznika w odniesieniu do autora, nauczyciela i ucznia.

3. Funkcje podręcznika szkolnego

Mając na uwadze związek podręcznika z koncepcją nowoczesnego wykształcenia ogólnego, należy rozwiązać przede wszystkim dwa zagadnienia dotyczące teorii podręcznika.

Pierwsze z nich dotyczy funkcji podręcznika w systemie dydaktyczno-wychowawczym, drugie - jego charakterystyki dydaktycznej. Punktem wyjścia do ustalenia funkcji podręcznika szkolnego będzie wstępne określenie pojęcia podręcznika, ukazanie go w świetle programu i omówienie jego funkcji w oparciu o literaturę. Na tym tle będzie można ukazać podręcznik jako narzędzie pracy nauczyciela.

W literaturze znajdujemy próby definicji podręcznika, rozważania nad jego strukturą oraz funkcją. R. Ingarden¹⁶ nazywa podręcznikiem "książkę szkolną, która zawiera wybór najważniejszych wiadomości o przedmiotach pewnej dziedziny wiedzy i jest ściśle związana z kursem i programem nauczania danego przedmiotu".

Podstawą do odróżnienia podręcznika od innych książek są cele, którym ma służyć oraz sposób opracowania. Od czasu lapidarnej definicji R. Ingardena wiele się zmieniło.

Problemem podręcznika szkolnego zajmowali się czołowi dydaktycy doby współczesnej, jak: Wincenty Okoń, Konstanty Lech, Czesław Kupisiewicz, Kazimierz Sośnicki, Tadeusz Parnowski.

W ich rozważaniach funkcja podręcznika jest wykładnikiem rozumienia zadań szkoły i dojrzałości procesu dydaktycznego¹⁷.

W ostatnich latach, obok podręcznika sensu stricto wyrosły, zrosnięte z nim często nierozdzielnie, książki dla ucznia i dla nauczyciela. W ramach poszczególnych przedmiotów nauczania mamy bowiem do czynienia z różnymi zadaniami dydaktycznymi.

Następstwem tego są nowe typy podręczników, np. podręczniki podające potrzebne wiadomości dla ucznia, podręczniki zawierające materiał merytoryczno-metodyczny dla nauczyciela lub podręczniki służące do kształcenia określonych zdolności i umiejętności.

Za W. Okoniem wyróżniamy cztery typy podręczników właściwych:

- 1/ podręcznik uniwersalny - zawierający tekst systematyczny, prezentujący daną dziedzinę rzeczywistości, a obok tego problemy do rozwiązania, pomysły badawcze, ćwiczenia i zadania praktyczne;
- 2/ podręcznik systematyczny - obejmujący uporządkowaną wiedzę, w zasadzie odpowiadającą rocznemu programowi przedmiotu nauczania,
- 3/ podręcznik do ćwiczeń i zadań praktycznych, który może mieć charakter podręcznika zwartego lub kartkowego,
- 4/ podręcznik programowy, który może obejmować całość rocznego kursu danego przedmiotu lub jego część.

Przechodząc na teren dydaktyki szczegółowej muzyki w kl. I 10-letniej szkoły średniej należy stwierdzić, że nauczyciel otrzymał książkę przedmiotowo-metodyczną /przewodnik/, uczeń zaś tylko zbiór ćwiczeń /Elementarz/, związany z kształceniem określonych zdolności i umiejętności.

Nie ma potrzeby zatem, by analizować funkcje podręcznika dla ucznia, gdyż na etapie zdobywania elementarnej wiedzy muzycznej nie jest on uczniowi potrzebny i nie istnieje.

Istotnym i dość ryzykownym zadaniem będzie natomiast określenie przynależności do wyżej wymienionych typów podręczników szkolnych analizowanych i weryfikowanych nowych podręczników do przedmiotu muzyka w kl. I.

Obydwa podręczniki są pierwszymi i narazie jedynymi na terenie polskiej dydaktyki wychowania muzycznego i fakt ten przekreśla możliwości porównania z innymi podobnego typu książkami szkolnymi. Wydaje się, że w specyficznych warunkach dydaktycznych, jakie określa realizacja przedmiotów artystycznych w szkole powszechnej typologia badanych podręczników winna być następująca:

1. Przewodnik metodyczny dla nauczyciela odpowiada typowi podręcznika systematycznego.
2. Elementarz muzyczny dla ucznia - odpowiada typowi podręcznika do ćwiczeń i zadań praktycznych.

Obydwa podręczniki, zastosowane w pracy nauczyciela i ucznia na lekcji, tworzyć będą typ podręcznika uniwersalnego. Możemy zatem zaryzykować twierdzenie, że nie ma wprowadzić podręcznika uniwersalnego dla ucznia kl. I w przedmiocie muzyka, jednakże rolę tę przejęły i pełnią 2 podręczniki /dla nauczyciela i ucznia/, ściśle z sobą sprzężone w pracy dydaktycznej.

Współczesny podręcznik, jako książka szkolna, jest ściśle związany z programem nauczania, tzn. jest przeznaczony do realizacji zadań postawionych w programie.

Można powiedzieć, że zadania programowe wyznaczają funkcje podręcznika.

Oczywiste jest, że podręcznik jest jednym ze środków nauczania, jednym z elementów procesu dydaktycznego, wobec tego chodzi o to, które zadania programu i w jaki sposób mogą być realizowane przy pomocy podręcznika.

Właściwe określenie specyficznych funkcji obydwu badanych podręczników zagwarantować mogą jedynie rozważania na temat teoretycznej koncepcji Przewodnika dla nauczyciela i Zbioru ćwiczeń oraz zadań dla ucznia.

Pierwszym krokiem w kierunku stworzenia polskiej koncepcji książki przedmiotowo-metodycznej dla nauczyciela - były tezy wyjściowe PZWS, które stały się sumą doświadczeń i obserwacji uczonych i pedagogów na temat zasad opracowywania podręcznika przedmiotowo-metodycznego. Tezy¹⁸ uwzględniały zarówno cele podręcznika dla nauczyciela, jak też poszczególne elementy nowej koncepcji podręcznika. Celem podręcznika metodycznego dla nauczyciela powinno być:

- 1/ zebranie lub pomoc w zebraniu tych wiadomości i pomocy metodycznych, które by służyły nauczycielowi w sposób możliwie efektywny i gruntowny, a równocześnie oszczędny pod względem czasu, do przygotowania pracy z uczniem w danej klasie;
- 2/ wyposażenie nauczyciela w próby rozwiązań metodycznych wybranych problemów z materiału nauczania, ze wskazaniem na różne, co do stopnia nowoczesności i stopnia trudności, warianty jednostek metodycznych;
- 3/ możliwie gruntowna i szczegółowa informacja w postaci bibliografii zalecanej do poszczególnych tematów.

Dalsze tezy dotyczą struktury podręcznika oraz składających się na nią elementów.

Przy ustalaniu tych elementów należy brać pod uwagę istniejący dorobek opracowań merytorycznych i metodycznych, przeznaczony dla danego przedmiotu, na danym stopniu nauczania.

Do elementów w koncepcji podręcznika dla nauczyciela zaliczyć można:

- podręcznik dla nauczyciela zawiera potrzebną wiedzę merytoryczną i wskazówki metodyczne; proporcje między tymi materiałami kształtować się mogą różnie w zależności od tego, jak nauczyciel jest fachowo przygotowany do realizacji programu nauczania i jakie odczuwa braki metodyczne;
- podręcznik dla nauczyciela zawiera tę wiedzę merytoryczną, której brak odczuwa nauczyciel na danym etapie swojej możliwości realizowania programu;
- pomoc metodyczna w podręczniku dla nauczyciela polegać winna na inspirowaniu rozwiązań w miarę nowoczesnych z uwzględnieniem możliwości nauczyciela i intencji programu.

Przy doborze materiału do podręcznika dla nauczyciela należy mieć na uwadze zasadę łączenia teorii z praktyką, prezentowaną przez współczesne polskie prace teoretyczne.

Chodzi bowiem o utrzymanie zasadniczej jedności postępowania metodyczno-dydaktycznego przy jednoczesnym utrzymaniu różnorodności poszczególnych rozwiązań.

Elementarz muzyczny pełni funkcję uzupełniającą w stosunku do przewodnika nauczyciela, stąd zakres jego zadań dydaktycznych jest znacznie bardziej ograniczony. Jednakże, mimo dość wąsko pojętej funkcji uzupełniającej, stawia się przed nim pewne cele, które powinien realizować każdy elementarz.

Cz. Kupisiewicz¹⁹ wymienia pięć grup celów:

- a/ zaznajamianie uczniów z nowym materiałem,
- b/ kształtowanie i rozwijanie umiejętności i nawyków,
- c/ wdrażanie do spostrzegania,
- d/ formułowanie i rozwiązywanie problemów,
- e/ wdrażanie do samokontroli i samooceny stopnia opanowania zawartego w podręczniku materiału.

Są to cele sformułowane bardzo ogólnie i odnoszące się do wszystkich podręczników.

Konieczna wydaje się analiza tych celów zgodnie z celami kształcenia muzycznego w kl. I.

Jaka zatem winna być funkcja tego typu elementarza w procesie kształcenia w kl. I?

W polskiej literaturze pedagogicznej nie znajdziemy teoretycznego modelu Elementarza muzycznego, gdyż stawiamy w tym kierunku dopiero

pierwsze kroki.

Jednakże porównując rozważania autorów dotyczące precyzowania celów stojących przed Elementarzem, można próbować je adaptować na teren oddziaływań dydaktycznych poprzez Elementarz muzyczny.

A. Brzezińska²⁰ stwierdza, że elementarz spełnia szereg podstawowych funkcji i to zarówno głównych jak i pośrednich o charakterze instrumentalnym.

A zatem, które z celów wymieniane przez Cz. Kupisiewicza można będzie nazwać celami czy funkcjami głównymi Elementarza muzycznego? Realizując cele kształcenia oparte na programie nauczania Elementarz muzyczny spełnia 2 główne cele:

- zaznajamia uczniów z nowym materiałem muzycznym /elementarne wiadomości z zakresu czasu trwania i wysokości dźwięku/,
- kształtuje i rozwija umiejętności i zdolności muzyczne /umiejętność odczytania zapisu nutowego, wrażliwość słuchowa, słuch muzyczny, poczucie rytmu, pamięć muzyczna/.

Obydwie funkcje wzajemnie się uzupełniają, realizacja jednej z nich służy utwaleniu drugiej i odwrotnie.

Tak więc Elementarz muzyczny spełnia tu ważny postulat dydaktyczny, umożliwia uczącemu się rozumienie, opanowanie pamięciowe /słuchowo-ruchowe/ oraz władanie uzyskanymi treściami, a więc rozwija różne procesy myślowe związane z procesem uczenia się nauczania /rozumowanie, wnioskowanie, analizowanie, porównywanie, uogólnianie itp./.

K. Sośnicki²¹ stwierdza, że "samo gromadzenie treści naukowych w pamięci, choćby były połączone z rozumieniem, nie stanowi jeszcze całego procesu uczenia się i nauczania. Konieczne tu jest także wdrażanie do stosowania uzyskanej wiedzy dla osiągnięcia celów teoretycznych lub praktycznych".

Ten wzór teoretyczny znajduje potwierdzenie w koncepcji Elementarza muzycznego. Podane elementarne wiadomości muzyczne zostają poprzez różne środki dydaktyczne /symbole, rysunki, ilustracje, zapis nutowy/ opanowane i wykorzystane następnie do kształtowania zdolności i umiejętności muzycznych. Głównym środkiem tego wdrażania są różnego rodzaju ćwiczenia.

K. Sośnicki wśród wielu odmian ćwiczeń omawia i takie, które są środkiem do realizacji funkcji kształcenia Elementarza muzycznego. Są to m.in.:

- 1/ ćwiczenia o charakterze reprodukcyjnym, których głównym celem jest utrwalenie pamięciowe, uzyskanie wprawy manualnej, ruchowej, słuchowej - potrzebnej do korzystania z materiału teoretycznego przy jego zastosowaniu;
- 2/ ćwiczenia sprawdzające, w jakim stopniu zostały poznane przez ucznia pojęcia i wiadomości;
- 3/ ćwiczenia w praktycznym stosowaniu wiadomości w różnych formach działania;
- 4/ ćwiczenia graficzne, rysunki, symbole, ilustracje, zapis nutowy - łączą się z ćwiczeniami poprzednimi.

Elementarz winien zawierać zróżnicowane ćwiczenia, które pomogą wykorzystać nowopoznany materiał teoretyczny do działalności odtwórczej, twórczej i percepcyjnej.

4. Metodologia badań nad podręcznikiem do muzyki w kl. I

Jesteśmy świadkami przeobrażeń systemu edukacji narodowej. Trwa kolejny rok realizacji reformy szkolnictwa powszechnego w Polsce. Zaspokojenie bieżących, a także przyszłych potrzeb oświatowych wymaga wysokiej sprawności systemu kształcenia i wychowania. Aby zrealizować wytyczone nowe zadania dydaktyczno-wychowawcze i przez proces kształcenia wpłynąć na zmianę osobowości młodzieży, należy również uczynić z niej aktywnych uczestników systemu oświatowego. Reforma może być powierzchowna i nie obejmie istoty zagadnienia, jeżeli nie stworzy się uczniom warunków do autentycznego i aktywnego działania.

Mówiąc o kierunkach, determinujących aktywność uczniów, ma się na myśli materiał nauczania, dostosowany do możliwości ucznia, narzędzia którymi będzie się posługiwał, a przede wszystkim zadania, które ma wykonać w procesie nauczania.

Odmienne warunki zaistniały również w dziedzinie powszechnego kształcenia muzycznego.

Stworzyły je: nowa koncepcja programowa ze zmianą założeń w zakresie treści i metod kształcenia oraz nowe podręczniki do muzyki dla nauczyciela i ucznia. Podręczniki, jako ważny składnik systemu dydaktycznego, są jednym z głównych środków dydaktycznych w szkole, muszą jednak znacznie lepiej i nowocześniej wypełniać swoje funkcje.

Celem tych rozważań jest próba określenia przydatności i funkcjonalności Elementarza muzycznego dla ucznia kl. I oraz książki przedmiotowo-metodycznej dla nauczyciela w realizacji celów i zadań określonych programem nauczania przedmiotu "muzyka" w kl. I. Aby sprecyzować szczegółową problematykę badań należy na wstępie przedstawić fazy, które w istotny sposób wpływają na dobór tej problematyki.

Przyjmujemy jako twierdzenie, że obok wielu czynników wpływających na funkcjonowanie podręcznika z dydaktycznego punktu widzenia najważniejszymi są:

- ogólne cele kształcenia,
- szczegółowe zadania stawiane uczniom przez nauczycieli i autorów podręcznika,
- umiejętności nauczycieli w zakresie stawiania tych zadań,
- umiejętności uczniów w zakresie korzystania z podręcznika,
- określony poziom wiedzy nauczycieli i uczniów,
- forma i struktura podręcznika.

Jeżeli założymy, że zadaniem podręcznika jest pełnienie określonych funkcji dydaktycznych, to oczywiste jest, że podręcznik trzeba weryfikować pod kątem pełnienia przez niego tych funkcji.

Z rozważań nad teoretyczną koncepcją Przewodnika metodycznego dla nauczyciela wynika zasadnicza funkcja, jaką winien spełniać ten podręcznik w procesie dydaktycznym.

Przewodnik metodyczny dla nauczyciela powinien wyposażać pedagoga w podstawowe wiadomości, pomoce dydaktyczne oraz w rozwiązania metodyczne niezbędne do realizacji procesu dydaktycznego, z uwzględnieniem stopnia nowoczesności, efektywności nauczania, oszczędności czasu oraz zróżnicowania stopnia trudności.

W oparciu o teoretyczną koncepcję podręcznika dla nauczyciela jasno rysuje się główny problem badawczy - czy i w jakim stopniu Podręcznik metodyczny jest pomocą dla pedagoga w realizacji celów dydaktycznych?

Problematyka szczegółowa dotyczyć będzie funkcjonowania poszczególnych elementów ogólnej koncepcji Przewodnika metodycznego i sprowadza się do pytań:

- a/ czy i w jakim stopniu materiał teoretyczny i repertuarowy zawarty w Przewodniku metodycznym odzwierciedla treści programowe przedmiotu muzyka?

b/ w jakiej mierze pomoce metodyczne zawarte w Przewodniku metodycznym pomagają nauczycielowi w realizacji treści programowych?

c/ czy i w jakim stopniu Przewodnik metodyczny wyposaża nauczyciela w próby rozwiązań metodycznych, na ile zróżnicowany jest ich stopień trudności oraz na ile rozwiązania te mogą być pomocne nauczycielowi w realizacji jednostek metodycznych?

d/ czy właściwe są proporcje między materiałem merytorycznym a metodycznym?

e/ czy pomoc metodyczna w Przewodniku polega na:

- podawaniu gotowych wzorów metod do powtarzania?
- inspirowaniu do samodzielnych rozwiązań, uwzględniając możliwości nauczyciela i intencje programu?

f/ czy materiał merytoryczny zawarty w Przewodniku uwzględnia zróżnicowany stopień przygotowania muzycznego i metodycznego nauczycieli?

g/ czy Przewodnik zawiera informacje na temat bibliografii przedmiotu?

Jak wspomniano, Elementarz muzyczny dla ucznia kl. I pełni funkcję uzupełniającą w stosunku do Przewodnika dla nauczyciela i zakres jego zadań dydaktycznych jest znacznie mniejszy.

Poza tym dotyczy procesu uczenia się, gdyż przeznaczony jest dla ucznia.

Podobnie jak w przypadku podręcznika dla nauczyciela, tak tutaj główne problemy badawcze były wynikiem teoretycznej analizy funkcji elementarza muzycznego w procesie kształcenia.

Główną funkcję Elementarza muzycznego można by nazwać ćwiczeniową. Poprzez Elementarz wprowadzamy nowe pojęcia teoretyczne, które pod wpływem ćwiczeń rozwijają elementarne umiejętności i zdolności muzyczne.

Problemy związane z analizą celów Elementarza :

- jakie umiejętności muzyczne można kształtować poprzez ćwiczenia zawarte w Elementarzu,
- jakie zdolności muzyczne można rozwijać poprzez pracę z Elementarzem,
- jakie postawy twórcze można inspirować przez ćwiczenia z Elementarzem,

- jaki zakres wiedzy muzycznej można przekazać poprzez ćwiczenia zawarte w Elementarzu.

Problemy związane z analizą treści Elementarza :

- w jakim stopniu prezentowane są w Elementarzu poszczególne zakresy wiedzy muzycznej?
- czy treść podana jest w sposób atrakcyjny?
- czy zwiększa się stopień trudności podawanych wiadomości i problemów muzycznych?
- czy treść inspirowała do różnego typu aktywności muzycznej?

Problemy związane z analizą środków ekspozycji treści w Elementarzu :

- czy środki ekspozycji treści są na tyle różnorodne, że pobudzają motywację dziecka?
- czy stosowane są zgodnie z właściwościami percepcji dzieci?
- czy adekwatnie wyrażają określone treści?

5. Metody i narzędzia badawcze

Dalsze badania nad podręcznikiem uzależnione są od pytania: "jak badać?", a odpowiedź określa, jakie właściwie dają dobrane metody i narzędzia badawcze.

Badania podręcznikowe można podzielić na 2 grupy:

1. Badania teoretyczne - analityczne, pozwalające ocenić podręcznik z punktu widzenia niektórych jego właściwości.
2. Badania empiryczne - określające rzeczywistą przydatność i wartość podręcznika w pracy szkolnej.

Weryfikacja teoretyczna, opierająca się na szczegółowej analizie treści zawartych w książkach szkolnych i ich zgodności z treściami programowymi, umożliwi określenie potencjalnych możliwości pełnienia przez podręczniki funkcji i zadań dydaktycznych.

Weryfikacja empiryczna tworzy obraz rzeczywistości pełnionych przez podręczniki funkcji.

Jedną z podstawowych metod empirycznych jest obserwacja, która znajduje zastosowanie przy weryfikacji podręcznika szkolnego.

Jako metoda naukowa - obserwacja jest planowanym i systematycznym spostrzeganiem ściśle określonych przedmiotów i zjawisk w celu dokonania ich opisu lub charakterystyki.

Obserwacja może być dokonana zarówno przez nauczyciela, jak i osoby z zewnątrz.

Stąd zastosowano w badaniach dwa rodzaje obserwacji:

- obserwację prowadzącą,
- obserwację towarzyszącą.

Bez względu na to, kto dokonuje obserwacji, musi być ona zaplanowana i wymaga:

- określenia przedmiotu obserwacji,
- określenia czasu i zakresu obserwacji,
- starannego doboru próby i ustalenia osób badanych dla realizacji problemu badawczego,
- ustalenie form i sposobów zapisu obserwacji.

Obserwacja pozwala ustalić, czy tezy dotyczące wartości dydaktycznych podręczników postawione podczas weryfikacji teoretycznie sprawdzają się w praktyce, a więc czy analiza była adekwatną metodą oceny podręczników.

W pracy zastosowany został jeszcze jeden sposób zbierania danych dotyczących mechanizmu i jakości funkcjonowania podręczników w kl. I. Nazwano go metodą sondażową. Polega ona na zbieraniu danych od użytkowników podręczników-nauczycieli, za pomocą ankiety i wywiadu.

W badaniach wykorzystano następujące narzędzia badawcze:

- arkusze obserwacji prowadzącej
- arkusze obserwacji towarzyszącej
- kwestionariusz ankiety dla nauczycieli prowadzących zajęcia muzyczne,
- zbiorcze arkusze obserwacyjne

Zebrano również niezbędną dokumentację:

- konspekty lekcji
- arkusze zgodności treści i form w programie nauczania i podręcznikach.

Weryfikacja teoretyczna i empiryczna koncepcji podręczników winna przyczynić się do wysunięcia wniosków i postulatów, które uzasadnią funkcjonowanie tych podręczników w systemie dydaktycznym.

PRZYPISY

- ¹ Komisja Edukacji Narodowej, oprac. S.Tync, Warszawa 1954, s.73
- ² W.Kojs, Uwarunkowanie dydaktycznych funkcji podręcznika, Warszawa, WSiP 1975
- ³ W.Okoń, Podstawy systemu dydaktycznego w szkole socjalistycznej, W: System dydaktyczny, Warszawa, PZWS 1972
- ⁴ Cz.Kupisiewicz, Nowożytny systemy dydaktyczne - próba analizy, "Dydaktyka Szkoły Wyższej", Warszawa, 1972 nr 2
- ⁵ K.Lech, Czy jest uzasadnione dążenie do odrodzenia systemu nauczania w dzisiejszej szkole, W: System dydaktyczny, Warszawa, PZWS 1972
- ⁶ E.Fleming, Składniki systemu dydaktycznego, W: System dydaktyczny, Warszawa, PZWS 1972
- ⁷ H.Muszyński, Pojęcie systemu i jego konsekwencje, W: System dydaktyczny, Warszawa, PZWS 1972
- ⁸ W.Okoń, System dydaktyczny, Warszawa, PZWS 1972
- ⁹ Założenia i tezy raportu o stanie oświaty, Warszawa 1973
- ¹⁰ B.Suchodolski, Podstawy wychowania socjalistycznego, Warszawa, KIW 1967
- ¹¹ W.Okoń, Podstawy wykształcenia ogólnego, Warszawa, NK 1967
- ¹² Program nauczania 10-letniej szkoły średniej, Ministerstwo Oświaty i Wychowania
- ¹³ A.Brzezińska, Studia Pedagogiczne XXXVI cz.IV, Warszawa, PAN
- ¹⁴ A.Banasiewicz, E.Lipska, Elementarz muzyczny dla k.I, Warszawa, WSiP 1978
- ¹⁵ A.Banasiewicz, E.Lipska, Przewodnik metodyczny do elementarza muzycznego dla k.I, Warszawa, WSiP 1978
- ¹⁶ R.Ingarden, O roli podręcznika w nauczaniu w szkole średniej, "Muzeum" 1939, z.2

- ¹⁷W.Kojs, Uwarunkowania dydaktycznych ... op.cit.
- ¹⁸W.Okoń, Podstawy wykształcenia ... op.cit., s. 244-267
- ¹⁹Γ.Parnowski, Dyskusja nad tezami wydawnictwa "Volk und Wissen",
Biuletyn PZWS "Z warsztatu podręcznika", Warszawa 1970
- ²⁰Γ.Parnowski, Podręcznik dla nauczyciela jako element obudowy
podręcznika dla ucznia, W: Z warsztatu podręcznika, Warszawa,
PZWS 1973
- ²¹Cz.Kupisiewicz, Podstawy dydaktyki ogólnej, Warszawa 1973
- ²²A.Brzezińska, Metodologiczne problemy badań nad elementarzem,
W: Studia Pedagogiczne XXXVI, Ossolineum 1976
- ²³K.Sośnicki, Ogólne założenia podręczników szkolnych, Warszawa,
PZWS 1962